

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.075>
УДК 811.161.2'271:323.1(477.62)

І.Є. РЕНЧКА, кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070
E-mail: irenchka2007@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5568-7941>

МОВНА ПОВЕДІНКА ТА МОВНА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (за романом Тамари Горіха Зерня «Доця»)

У статті проаналізовано поняття «мовна поведінка» і «мовна стійкість», простежено їхній зв'язок з такими поняттями, як «мовна свідомість» та «мовна ситуація». Матеріалом дослідження став роман Тамари Горіха Зерня «Доця» про події 2014 року на Донбасі. Схарактеризовано комунікативну поведінку та вияви мовної стійкості українців у Донецьку на початку війни та окупації. Визначено причини перемикання мовного коду, з'ясовано ставлення до мови учасників подій, виокремлено мовні засоби реалізації ідеологічного протиставлення «свій — чужий».

Ключові слова: мовна поведінка, мовна стійкість, Донбас, русифікація, мовна та національна ідентифікація, опозиція «свій — чужий», інформаційна агресія.

Проблема мовної поведінки як вибору мовного коду постійно перебуває в колі наукових інтересів дослідників-соціолінгвістів. Поняття «мовна поведінка» в його взаємозв'язку з поняттями «мовна свідомість», «мовна стійкість», «перемикання кодів», «мовна ситуація», «білінгвізм» тощо досліджували Б. Ажнюк, Л. Белей, Н. Бікова, Т. Бурда, О. Данилевська, Г. Залізник, Л. Масенко, О. Михальчук, Л. Підкуймуха, С. Соколова, Н. Шумарова, Г. Яворська та ін. Зокрема, аналізуючи специфіку мовної поведінки одномовців та білінгвів у своїй розвідці «Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму», Т. Бурда наголошує на впливові екстралінгвальних чинників на її варіативності: «Соціальні фактори можуть або сприяти вибору білінгвом тієї чи тієї мови

Цитування: Ренчка І.Є. Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня «Доця»). *Українська мова*. 2020. № 3 (75). С. 75–91. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.075>

спілкування, стимулювати до вибору певної моделі мовної поведінки, або гальмувати його. Між фактичною мовною поведінкою та сукупністю зовнішніх детермінантів знаходяться індивідуальні настанови мовців... Соціальні фактори, що зумовлюють мовну поведінку білінгвів, взаємодіють з власне психологічними факторами впливу на неї» [2: 11]. Основними чинниками, що зумовлюють вибір мови спілкування, Н. Бікова називає комунікативну сферу, мовну компетенцію індивіда, традиції та звичаї, прийняті в суспільстві, а також соціальний контекст спілкування, статус комунікантів та стосунки між ними [1: 8].

Дослідники наголошують на тому, що вивчення мовної поведінки передбачає виявлення соціальних, психологічних, правових та соціокультурних детермінантів, що впливають на вибір мови. Визначаючи основні параметри мовної поведінки, кореляцію між її індивідуальними та колективними виявами, О. Михальчук зазначає, що мовна поведінка — «це не тільки мовна практика, що часто зумовлена соціальним чи мовним середовищем і відповідно є рольовим вибором мови, а й мовна ідентифікація, що виявляється через ставлення до мови, найпоширенішими виявами якого є етномовна самоідентифікація та мовна орієнтація, що зазвичай є визначальними при виборі мови як рідної» [11: 35].

Оскільки мовна поведінка є вибором мовного коду, що залежить від мовної ситуації та соціальних чинників і водночас від внутрішніх установок людини та засвідчує її мовну ідентичність, то поняття мовної стійкості варто трактувати як рису комунікативної поведінки. У статті «Мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму. Поняття мовної стійкості» Л. Масенко визначає мовну стійкість як характерну ознаку індивідуальної та колективної мовної поведінки [8].

Проблему мовної стійкості на рівні індивідуальної та групової мовної поведінки в українському мовознавстві досліджує О. Ткаченко, який наголошує, що ця проблема набуває «особливої практичної гостроти там, де процеси мовної асиміляції ставлять під загрозу існування певної мови, а разом з тим, як дальший наслідок, можуть призвести до загибелі народу — носія відповідної мови» [21]. На думку науковця, мовна стійкість народу полягає в «його здатності за несприятливих обставин зберегти і відновити свою мову», а джерелами її живлення є національна традиція, національна свідомість та солідарність, національна духовна і матеріальна культура та національний мир і співробітництво з усіма народами, й насамперед з етносами, що мешкають на території відповідного народу [21: 3–4]. Поняття «мовна стійкість» С. Оснач вживає на позначення здатності людини берегти рідну мову й називає її запорукою життєздатності народу [13]. Визначення мовної стійкості як вияву індивідуальної мовної поведінки пропонує Т. Симоненко, характеризуючи її як «якість, намір, психологічний орієнтир індивіда непохитно користуватися у щоденному спілкуванні певною мовою, мовними засобами, які є для людини природовідповідними та близькими з погляду її виховання та освіти» [18: 46].

Вироблення мовної стійкості є актуальним для народів, що постають перед загрозою втрати своєї мови та культури і, як наслідок, денаціоналізації. Як зазначав О. Потебня, денаціоналізація полягає в послабленні або перериванні традиції народу, закладеній передусім у мові [16: 48]. О. Ткаченко виділяє перешкоди, що стоять на заваді формуванню мовної стійкості: «перешкоди *зовнішні*, матеріальні (антинаціональна діяльність у вигляді репресій і терору), і перешкоди *внутрішні*, ідейні (антинаціональна ідеологія у вигляді відповідних поглядів і теорій)» [20: 14]. Тривалий період колоніальної залежності від Росії, русифікація носіїв української мови, що особливо посилювалася за радянських часів, зокрема на Сході України, асиміляційна імперська політика, переслідування українців як «буржуазних націоналістів» за патріотичні погляди позбавили українців національної традиції, національної свідомості і солідарності, що є джерелами та чинниками мовної стійкості, а отже, призвели до її втрати. Тому вживання української мови за панівного становища російської є формою протистояння, як зазначає Ю. Шевельов, це «засіб національного самоутвердження, ... форма виклику, ... вияв зневаги до політичного режиму» [24: 146]. За словами Л. Масенко, в умовах нерівноправних міжетнічних стосунків, у ситуації втрати державної незалежності мовна стійкість є «проявом духовного опору поневоленню, оскільки перехід на мову окупанта є кроком до компромісу з ним, пристосування до нерівноправних стосунків, тобто певною мірою і прийняття пониженого становища своєї мови» [9: 12].

Російська окупація частини Донбасу загострила й увиразнила проблеми мовної, національної, культурної та громадянської ідентичності, мовної поведінки та мовної стійкості під час війни, коли українська мова постає не лише засобом спілкування, а й засобом збереження власної ідентичності та опору мові завойовників. Ці питання та окремі їхні аспекти починають привертати увагу дослідників, зокрема важливим джерелом їх вивчення є твори літератури та мистецтва, що відображають події на Сході України [14; 25].

У багатьох творах літератури й мистецтва воєнної тематики події показано крізь призму сприйняття людей, чия країна опинилася в стані неоголошеної війни, зазнавши вторгнення носіїв чужих ідей, цінностей, звичок, способу життя. Це віддзеркалення незворотних змін у повсякденному житті як загалом населення окупованих міст, так і окремих громадян, що позначаються і на їхньому світогляді та поведінці, зокрема й мовній. Автори порушують проблеми патріотизму, захисту не лише своєї території, а й національної ідеї, української мови та української ідентичності, адже однією з цілей російської агресії в Україні, приводом до анексії Криму й захоплення частини України став начебто захист російської мови, інтересів російськомовного населення, і заяви про наміри й надалі реалізувати відповідні «пріоритетні завдання зовнішньої політики» Російської Федерації щодо мовного питання звучать і дотепер [22].

Мета статті полягає у спробі на матеріалі сучасного літературного твору схарактеризувати мовну поведінку українців в умовах російсько-

української війни, що триває на Сході України, виявити приклади мовної стійкості та визначити причини, що впливають на вибір мовного коду в зазначених обставинах.

За допомогою описового та контекстуально-інтерпретаційного методів проаналізовано матеріал дослідження та узагальнено результати.

Матеріалом вивчення окреслених проблем послуговував роман письменниці та волонтерки Тамари Горіха Зерня (справжнє ім'я — Тамара Дуда) «Доця» (2019) [4]. Книга одержала премію «Книга року ВВС-2019» та спеціальну відзнаку журі премії «ЛітАкцент року». У романі відтворено події весни та літа 2014 року — початку російсько-української війни на Сході України та окупації частини Донецької і Луганської областей. Як зазначає сама письменниця, в основу сюжету лягли достовірні історії, що відбулися з реальними людьми, свідчення очевидців та учасників подій, з якими вона особисто багато спілкувалася, з'ясовуючи різні деталі та подробиці: «“Доця” є документальною книгою настільки, наскільки це можливо для художнього твору. Кожен діалог чи епізод відбувся у реальному житті... За кожним героєм стоїть реальний прототип...» [3: 2]. Розповідь іде від першої особи — головної героїні, молодої жінки, що з дитинства має прізвище «Ельф» (воно ж стане згодом її позивним) та яку всі називають «доцею». Власне, головна героїня, яка стає на захист своєї країни, теж має реального прототипа — волонтерку, громадську активістку, безпосередню учасницю опору окупації, розвідницю та підпільницю в Донецьку на початку війни на Донбасі.

Донеччина — здавна український край: більшість його населення, починаючи з XVI ст., становили українці [15]. Однак протягом століть перебування України в складі Російської імперії, а згодом — Радянського Союзу цей край зазнав цілеспрямованого етноциду та лінгвоциду, придушення української культури та української мови. Пишучи про русифікацію Донбасу в радянський період, зокрема про наслідки хрущовської реформи освіти 1959 р., що призвела до масового закриття українських шкіл і класів, політику створення « нової історичної спільноти людей » — радянського народу, « в якій на Донеччині не було б місця... українській школі, українській мові, українській пам'яті », І. Дзюба зазначає, що це призвело до деукраїнізації краю, викорінення української ідентичності й самосвідомості та витравлення всіх виявів українського культурного життя на Донеччині [5: 69]. Методами мовної та національної політики в Радянському Союзі Ю. Шевельов називає вилучення мови підлеглої національності з позаприватного вжитку, зокрема зі сфери освіти; вимішування населення, коли після розкуркулення та Голодомору в українські села масово заселяли вихідців із Росії, а згодом, у 50–70 рр., з метою забезпечення індустріального виробництва в УРСР сюди переселялися представники різних етносів з інших республік СРСР; втручання у внутрішню структуру української мови шляхом систематичних упроваджень мовних елементів, близьких до російської мови, і заборони інших, відмінних від неї [23]. Радянська політика русифікації

зумовила втрату населенням Донеччини, особливо жителями великих міст, етнодиференційних ознак.

Сьогодні Донбас — переважно російськомовний регіон, що є наслідком етнічної та мовної асиміляції доби бездержавності. Дані всеукраїнського опитування, проведеного в рамках міжнародного проєкту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» у 2006 р., засвідчили панівні позиції російської мови в східних областях України: «Українську мову вважають рідною 91,6% респондентів на Заході, 80,8% у Центрі, 67,5% на Півночі, 25,8% на Сході і 29,5% на Півдні. Дзеркальне відображення зазначеного демонструє регіональний розподіл тих, хто вважає рідною російську мову, — 2,6% на Заході, 7,0% у Центрі, 19,9% на Півночі, 58,5% на Сході, 56,7% на Півдні» [10: 110]. За даними цього ж опитування, тільки російською мовою та в більшості ситуацій російською мовою в повсякденному житті спілкується відповідно 43,9% та 25,9% респондентів у східних регіонах України [10: 111]. Отже, становище української мови на Донеччині й у часи незалежності залишилося кризовим, акумулюючи в собі мовні проблеми, що перейшли в спадок від попереднього періоду.

Результати соціологічного дослідження, отримані у 2017 р., засвідчили певні зміни мовної ситуації в країні за десять років, що, очевидно, зумовлені подіями Революції Гідності та збройним протистоянням з Росією. Згідно з отриманими даними, українську вважають рідною мовою 95% опитаних на Заході України, 75% у Центрі, 79% на Півночі, 35% на Сході та 29% на Півдні [19: 10]. Як і раніше, спостерігаємо зменшення показників у напрямі із заходу на схід та південь, водночас за період між опитуваннями кількість респондентів на Сході України, які визнають українську своєю рідною, зросла майже на 10%, що засвідчує поширення української мови в державі. Проте, як зазначають дослідники, ці результати не можна вважати статистично достовірними у зв'язку з тим, що опитуванням було охоплено невелику кількість мешканців Донбасу, однак вони показують тенденцію стосовно мовних вподобань у країні та готовності до змін населення регіону.

Русифікацію східних та південних регіонів у колоніальний період та відсутність до недавнього часу в незалежній Україні дієвої мовної політики щодо утвердження державного статусу української мови називають одними з причин воєнного конфлікту на Донбасі. Як зазначено в Резолюції Міжнародного форуму на підтримку української мови «Нас об'єднає мова», який відбувся 1 липня 2015 р., «українська мова зазнавала заборон і репресій упродовж сотень років; за часів окупації України проводилася політика зросійщення, внаслідок якої українську мову було усунуто з широких сфер суспільного життя; після відновлення незалежності, внаслідок залишення при владі старих комуністичних кадрів, питання відродження української мови нехтувалося; агресивна інформаційно-пропагандистська кампанія, як зовнішня, так і внутрішня, була спрямована на подальше зросійщення держави; сьогоднішня російська агресія

та окупація частини української території стали можливими внаслідок тотальної русифікації східних областей і Криму, через байдужість і боязнь української влади провести дерусифікацію та впровадити українську мову в державне і суспільне життя України» [12].

Головна героїня твору на початку війни мешкає в Донецьку, але вона не корінна донеччанка. Залишившись самотньою в 17 років, без батьківської опіки, дівчина покидає рідну Волинь та їде в Донецьк до бабусі, татової матері. До цього, як зізнається сама героїня, про існування Донецька вона знала лише з газет. Авторка стисло описує життя героїні в довоєнний період, зазначаючи, що дівчина довгі роки почувала себе чужою в новому середовищі, і лише спільне горе — аварія на шахті ім. Засядька, що сталася 18 листопада 2007 р., — змінило її стосунки з оточенням. «Я ще довго залишалася чужою для цього міста, воно мене все ще лякало і насторожувало. Але щось змінилось. Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде чужим. З цієї самої аварії, з цієї страшної нічної сирени почалося наше зрощення і взаємне проникнення з Донбасом» [4: 15].

Очевидно, що в повсякденному житті жителі Донбасу говорять російською мовою. Натомість мовою щоденного спілкування «доці» є українська. Вона твердо дотримується своєї мови, не пристосовується до російськомовного оточення, виявляючи мовну стійкість як рису своєї комунікативної поведінки. Тому у творі часто натрапляємо на двомовні діалоги героїні з місцевим населенням. Перший такий діалог стався вже в потязі до Донецька, коли співчутливі попутники пригощали дівчину своєю їжею: «Кушай, деточка» [4: 12]. Надалі такі діалоги відбуватимуться з сусідами, замовниками, медиками, випадковими знайомими: «Тссс! Тихо, тихо, все добре. Він пішов, вже нікого нема. Тихо! — Откуда вы меня знаете? — Я тебе не знаю. — Ну как же? Вы кричали “Аня”... — А ти Аня? — Да. — Ты не повіриш, Аня, але просто вгадала. — А хто ви? — Я думаю, що я ельф. Один відбитий на всю голову ельф...» [4: 121–122]; «“С праааздничком!” — протяжно вітає сусідка і розкриває руки для обіймів. “З яким?” — “Так Путин же признал независимость народа Донбасса. Ты что, не слышала?” — “Вперше чую”. — “Все, теперь уже все. Можно сказать, мы в России”» [4: 126].

Але з початком війни та під час окупації «доця» вимушена час від часу переходити на російську мову — зокрема, коли їхню машину на блокпосту зупиняють бойовики, або коли на вулиці стикається із сепаратистами, або коли необхідно домовитися з чужими їй людьми з Донецька про допомогу й порятунок друзів та їхніх сімей. За таких обставин вибір української мови призводить до трагічних наслідків, тому приховування своєї ідентичності давало змогу вижити та здійснити свою мету. Та навіть у таких ситуаціях у стані великої емоційної напруги дівчина могла на мить забути про потребу «маскуватися» і говорила чи вигукувала українською: «Стій! — закричала я, не думаючи про наслідки. — Стій, не чіпай! Вона зараз вибухне! Сейчас взорвется!» [4: 149]; «“Они должны уехать с вещами, дети не могут спать на земле. — Как? Ты мне скажи, как?!”

У меня фура загруженная стоит полдня, и выехать не может. [...] — Я дам тобі Борисовича, він вас виведе. А ти за це наші коробки підбереш. — Еее... добре”. Не знаю, чому більше здивувався чоловік: чи моему переходу на українську, чи своїй українській відповіді, але несподівано для мене і навіть для себе кивнув» [4: 181]. Така спонтанна зміна мовного коду характеризує мовну поведінку героїні — це свідчення того, що українська мова для неї є природною, близькою, мовою, якою вона постійно говорить, легко й швидко висловлює думки, користується за невимущених обставин.

Українську мову в тотально зрусифікованому Донецьку сприймають по-різному: від зневажливого, а іноді й ворожого ставлення, подиву, недовіри — до підтримки, поваги, приязного ставлення і навіть переходу на українську у відповідь. Насмішку й зневагу вчуємо в реакції на українську мову з боку матері залицяльника «доці», яка, знайомлячись із дівчиною, кількома репліками та невербальними знаками («маміні губи робилися все тоншими», «паузи у розмові досягали просто-таки театрального драматизму») виражає своє незадоволення та погорду: «Ой, вы так интересно говорите по-укрАински. Вы с Западной приехали? — Взагалі-то ні, я з Донецька. У дитинстві жила у Рівненській області. — Ну, я так и поняла. Ой, осторожно, он кусается! (Це я підійшла до клітки з папугою). А как “попугай” будет по-гуцульски, “пивень”, да? Скажите, а корова у вас в селе есть? И что же вы с ней делаете, доите, да?» [4: 17]. Показовим тут є бажання принизити українську мову, виявивши гордовито-зневажливе, презирливе ставлення носія домінантної мови до носія мови підлеглої, вдавшись у своїх висловах до штучно сформованих за радянських часів стереотипів про те, що українська мова — сільська, а то й селяцька, непрестижна, мова неосвічених прошарків населення. Помітне й вороже ставлення до західних українців, яке впродовж кількох десятиліть культивувалося в суспільстві з метою очорнення повстанського руху в Західній Україні та формування узагальненого негативного образу «западенців» як чужих за своїм світоглядом людей населенню інших областей і яке й нині дає свої гіркі плоди.

Натомість інше ставлення до української мови героїні ми бачимо з боку її колег та однодумців — Романа, Борисовича, Дона, Олега, Тетяни, Комара. Вони переходять у спілкуванні з героїнею на українською мову. Своєрідним був перехід на українську персонажа Комара — лише одним словом, але цей перехід був сповнений щирої приязні: «Три дні було тихо, на четвертий прийшов Комар, прямо до мене у майстерню. “Спасибо”, — каже. Подумав і додав: “Дякую”. Тоді ми вперше поговорили. Ну як поговорили? Українською він не вмів ані слова, тому більше кивав, але просив не переходити на російську. “Вы говорите, говорите. Я ничего не понимаю, но это так красиво”» [4: 40].

Та все-таки найчастіше українська мова в Донецьку викликає подив та недовіру. Саме такі почуття виражають і захисники Донецького аеропорту, коли «доця» вперше прийшла до них із пропозицією надання

допомоги з оптикою, медициною, засобами зв'язку, ремонту тощо. Бійці зустріли її російською мовою: «Добрый день. Чего сидим, кого ждем?», але відразу переходять на українську, почувши від неї відповідь рідною мовою: «Добрый. Мені потрібен ваш командир. — Жіночко, і більш нічого? Ти диви». Після розмови з дівчиною командира не покидають сумніви, і він висловлює їх у запитаннях, пов'язаних саме з мовною ідентифікацією: «Давай присядемо, і ти мені ще раз повториш, але по порядку. Перше, хто ви такі? [...] Слухай, ти звідки? І не втирай, що місцева. Тут ніхто так не говорить». У відповідь на всі запитання «доця» говорить лише одне: «Люди ми, українці» [4: 205–206].

Мова постає в книзі одним з основних засобів збереження власної ідентичності, це своєрідний маркер «свій — чужий», і таку роль мови герої твору усвідомлювали ще до початку війни: «Якось до війни хлопці запитали, чому я не переходжу на російську, коли до мене звертаються на “языке”? І я жартома відповіла, що це для конспірації. Якщо мене викрадуть і триматимуть з ножом біля горла, я зможу попередити своїх, просто заговоривши російською» [4: 147]. Цією домовленістю дівчина й скористалася, потрапивши в полон до чеченських бойовиків та встигнувши попередити друзів телефоном, відповівши їм російською мовою «Алло, слушаю вас» [4: 147].

Авторка зображує, як поступово війна входить у Донецьк. Початок обстрілів, бойових дій, загибель людей, знищення будинків та районів. Зміни — це «стовпи з вельоном похоронних оголошень, дещо збентежені, але вперто крокуючі у світле майбутнє з Росією жителі, магазини, у яких почали приймати рублі, гарячий попіл спорожнілого міста...» [4: 158]. Зміни полягають у знищенні всього, що нагадує про Україну. Це, зокрема, заміна грошової одиниці та заміщення українських товарів з українськими назвами в магазинах на російські: «Соки “Садочок”, томатна паста у трикутничках “Чумак”, сметана “Президент”. Сотні звичних товарів... Поспіх, із яким мережі кинулися замінити українські товари російськими, нагадує незграбні спроби замити кров на місці злочину. Як же вони бояться ту Україну, якщо воюють навіть зі сметаною...» Героїня констатує, що «навіть полиці у супермаркеті стали чужі» [4: 127]. Ознакою змін є російська мова, а саме російський акцент, що й у російськомовному місті Донецьку є ідентифікатором чужинців-завойовників: «Окремим шкрябаючим дисонансом до тролейбусного різноголосся додався виразний російський акцент. Я його впізнавала з півзвуку, з першого слова, з першого екання. Чужа говірка різала вухо тягучою претензійністю» [4: 120].

Зміни відбуваються й у психології людей — це зміни в масовій свідомості, звичках, характері, коли з'являються страх і відчай, байдужість та апатія, лють та безжальність. З-поміж місцевих мешканців ми бачимо й тих, хто має проукраїнську позицію, й тих, хто приймає панування окупантів і виявляє страх або ненависть стосовно України.

«Доця» та її однодумці долучаються до боротьби за Україну. Спочатку це участь у проукраїнських майданах, мітингах, акціях протесту, що

згуртували тисячі небайдужих донеччан: «Нас було так багато, ми ось тут, всі разом, не боїмося подати голос, не боїмося заспівати свій гімн. Молоді мами і пенсіонери, студенти, глави сімейств, футбольні фанати і школярі, дядьки з села і модні донецькі «штучки» стали раптом рідними і своїми, хоч ніколи не перетиналися в минулому житті» [4: 54]. І об'єднала цих людей українська ідея, любов до своєї землі, хоча до війни вони, можливо, й не сприймали себе українцями так, як люди в Західній чи Центральній Україні: «Ми всі зробилися українцями, і несли свою Україну, як атлет несе олімпійський вогонь, вище неба» [4: 54]. Війна спонукала багатьох до самоідентифікації, до визначення свого місця в цьому протистоянні: «Тут буде війна. Скажіть мені, будь ласка, на чийому боці ви плануєте воювати?» [4: 67].

Життєвим кредо кожного патріота звучать слова героїні, яка з початком окупації разом із побратимами формує в тилу ворога групу опору для організації волонтерської допомоги українським військовим: «Навіть якщо довкола тебе немає України, навіть якщо там пустка і лід, навіть якщо там тьма єгипетська, у тобі самому України стане з головою, бо Україна — це ти» [4: 177]. Прикметно, що формулюванню цього переконання героїні передують цитування нею уривку з поезії Василя Стуса («Зазираю в завтра — тьма і тьмуца / тьма. І тьмуца тьма. І тьмуца тьма. / Тільки чорна вода. І чорна пуца») та уявний діалог з українським поетом із Донеччини, що поклав своє життя за Україну, про те, чи варто боротися, «чи вартує ця сіра земля, щедро переорана і засіяна кістками і залізом, чи вартує вона крові, яка проллється на її захист?», «Може, праві ті, хто кричить, що тут нема кого захищати?», може варто втікати звідси, «відповзати», «жити нормальним життям»? [4: 176–177]. І сама дає відповідь словами «Стій прямо і смійся, смійся їм в очі» [4: 177], які є посиленням на Стусів прототекст, його власний вислів «прямотояння» як означення стійкості та стоїцизму в своїй життєвій позиції.

Думка про те, що йде війна не тільки за місто, край чи людей, які його населяють, а за українську ідентичність, проходить крізь усю сюжетну оповідь твору. Місцеві мешканці, друзі «доці», хочуть відчутися справжніми українцями, адже століттями в їхніх предків і в них самих вбивали українські корені, русифікуючи Донеччину. Вони усвідомлюють, що втрата ними мовної стійкості та національної ідентичності була не вільним вибором, а зумовлена історичними обставинами, коли засобами заборон і терору придушували й дискримінували українство. Показовим є тут діалог головної героїні з посестрою Тетяною, чию доньку «доця» врятувала з ув'язнення в сепаратистів і яка долучилася до руху опору заради помсти: «Ми тут завжди були ніби і при Україні, а ніби у чужі вікна заглядаємо. От у вас що там водиться? Кутя, колядки, вертеп, так? І вишиванки, і мова, і традиції... А у нас це все як зелений виноград — і хочеться, і колеться. Якби хтось той самий вертеп зробив, його б заклавали. Ми завжди думали, що це не для нас. Пам'ятаєш, як колись на сорти ділили при Ющенку? Чого наші люди так повірили у ті сорти? Та тому що

тут велося, якщо скажеш, що ти українець, всі пальцем тикають. Хохли ми були, не українці, от і все, що могли собі дозволити. — Ну як же так, чекай? От ти українка, Борисович, хлопці... Ніякі не хохли. І українською ж говорите. — Так то з тобою. Я спочатку рота боялася розкрити, все слова підбирала, це вже потім розговорилася...» [4: 132]. Тетяна не знає, якого вона роду, оскільки її дід змінив своє прізвище, оселившись тут, аби уникнути покарання за те, що не встеріг арештанта під час служби у ВОХРі. «Тут всіх без розбору брали, хто здоровий був і міг у шахті стояти по коліна у воді... а хто він був насправді, якого роду, якої нації, з яким прізвищем — це вже невідомо, до смерті мовчав. — Ну добре, то колись було. А зараз як? От ти себе ким відчуваєш? — Зараз? Зараз я думаю, що нам треба вижити і од русні відбитися. А там уже нас Україна прийме такими, як є, ми їй усякі пригодимося, і глухі, і німі, і безпам'ятні. Повивчаємо ми ваші колядки, нікуди вони не дінуться» [4: 133].

Промовисто, що в моменти великої напруги або відчаю і Тетяна, й інші місцеві мешканці, сусіди «доці», більшість з яких зденаціоналізовані й далеко не всі толерантні до українців, а іноді й виявляють до них ненависть, співають українські пісні. Наприклад, розповівши про те, що сталося з її донькою, Тетяна каже: «...не кажи нікому, добре? Слухай, давай поспіваємо. Ось цю: “Зеленеє жито, зелене...”» [4: 153]. Іншого вечора «доця» вийшла у двір свого будинку й стиха заспівала пісню «Ой у вишневому садку». На її голос підійшли з підвалів сусіди «і спочатку несміливо, а тоді все більш впевнено підхопили другим голосом... Ми співали і співали, без упину. Звідки я знала слова? А вони звідки знали? “В саду гуляла”, і “Галю”, і “Чом ти не прийшов”, і “Червону руту”, і “Гуцулку Ксеню”... До нас підходили сусіди, здається, тут зібралися всі жителі; ніхто не поспішав в укриття, боялися поворухнутися. Я не бачила обличчя у темряві, я тільки чула, як у мене течуть сльози по щоках і тремтить голос, і так само тремтіли і обривалися голоси у моїх сусідок» [4: 251]. Українська пісня об'єднала всіх, і носіїв української ідентичності, і національно змаргіналізованих обивателів, незалежно від мови їхнього щоденного спілкування; вона нагадала їм, хто вони, всупереч усім обставинам, наблизила їх, принаймні під час її звучання, до втраченої за часів колоніалізму національної традиції та історичної пам'яті, духовної культури свого народу.

Однак у більшості випадків місцеве російськомовне населення не виявляє зацікавлення та підтримки щодо збереження цілісності Української держави, відродження національних традицій, української мови та культури. Як зазначає О. Ткаченко, найнебезпечнішими перешкодами для вироблення мовної стійкості та дієвості джерел, що її живлять, є внутрішні, тобто антинаціональна ідеологія [20: 14]. Поширенню антинаціональних ідей, на думку дослідників, сприяли домінування в інформаційно-культурному просторі російськомовної продукції та активна антиукраїнська пропаганда як у самій Україні, так і за її межами. «Виховані на російському продукті люди засвоюють також і відповідні цінності та

моделі поведінки, і маніпулювати такими людьми нескладно. Серед них легко спровокувати українофобію» [13].

Із початком війни на Донбасі російська пропаганда трансформувалася у військову інформаційну агресію, спрямовану на дискредитацію українського війська та української влади. Нагнітання страху та ненависті до українців через засоби масової інформації із застосуванням «мови ворожнечі» шляхом уживання слів «ба(е)ндерівці», «фашисти», «укропи», «укри», «укрофашисти» тощо як негативно конотованих назв українських патріотів породило специфічне явище «бандерофобії». На сторінках книги неодноразово зображено місцевих жителів, які вважають, що українські військові — це бандити, які чинять злочини проти мирного населення Донбасу: «Деточка, так что же, когда ваши придут, нас расстреляют?.. — Кто це “наши”? Ви про что взагалі? — Ваши бендеры» [4: 47]; «Ну ничего, даст Бог, спасут нас от этих бандер. Отобьемся» [4: 75]; з розповіді подруги Ліди про її свекруху: «...мати каже: так і так, доню, але я продала хату і хазяйство. Ти маєш зрозуміти, що коли у місто зайдуть бандерівці, вони всіх нас повирізають. От по телевизору такі страхи показують... Коротше, їдемо ми, доню, в Росію» [4: 165]; «На одвічне питання російських класиків «кто віноват?» у сусідів була одна відповідь: “Укропи”. [...] Сходилися на тому, що все скоро закінчиться, треба молитися і терпіти. А там або “укропи” зайдуть у місто, що малоімовірно, або “наши мальчики” завоюють Київ, і все налагодиться. Ну і Росія прийде, звичайно» [4: 246]; «Вони вірили у правий сектор, бандерівців, чупакабру і десант марсіан. Києва нема, він лежить у руїнах. Американські диверсанти отруїли воду, і тому можна пити тільки бутильовану. Столична влада наказала підірвати шахти і затопити Донецьк. На Майдані спалили “наших ребят”, а беркутівцю викололи очі. У дім до жінки увірвалися зі зброєю і прострелили ногу. У який дім? До якої жінки? У різних оповідачів версії відрізнялися...» [4: 49]. Чи то зі страху, чи то зі щирих переконань люди вітають окупантів, благословляють їх на війну, дякують їм, запобігливо намагаються їм догодити: «“Сыночки, храни вас Господь!” — бабця в черзі хрестить двох ополченців, які втиснулися перед нами з пляшкою горілки. — “За то, что нас защищаете. Как же мне вас жалко! Я каждый день в церковь хожу”» [4: 127].

Як зазначає Л. Масенко, інтенсивне вживання в російських ЗМІ слова «бандерівці» зумовило конструювання ворожого образу українців. Натомість незаконні збройні формування бойовиків і сепаратистів так званих ДНР та ЛНР вони позначають словом «ополченці», вживаючи його з означенням «народний»: «У такий спосіб російська риторика перелицьовує реальну картину російсько-української війни, приписуючи маргінальній групі колаборантів Донбасу всенародне представництво, тоді як подіям Революції гідності і українській владі, обраній більшістю у демократично проведених виборах, відмовляє у легітимності» [7: 33].

Інформаційна сфера регіону була підпорядкована російському контенту ще задовго до війни. «Ні телеслова, ні радіослова, ні слова газетного

з любов'ю до України.., — пише про потужний російський інформаційний вплив на населення Донбасу І. Дзюба. — Хіба щось вимушено-казенне, “для галочки”. Або в мізерних тиражах поодиноких українських видань. Зате скільки запобігливої мови про Росію, яка насиченість донецького інформпростору прямою московською продукцією!.. Тож не дивно, що для багатьох донеччан Україна була чимось далеким і чужим» [5: 74]. Потрібно зазначити, що соціологічні дослідження підтверджують залежність рівня впливу російської пропаганди від мовного чинника. За результатами всеукраїнського опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в лютому 2015 р. щодо визначення індексу результативності російської пропаганди, встановлено, що середній індекс РРП для російськомовних становить 38 одиниць, що у 2,5 раза вище, ніж для україномовних (15 одиниць) [6]. Красномовними є й дані масового опитування в межах проекту Фонду Фольксваген 2017 р. про зв'язок рідної мови і підтримки державної незалежності України: «Якщо серед респондентів, які називають рідною мовою українську, вісім осіб з десяти підтримали б Акт проголошення незалежності України (якби референдум проводили в наш час), ...то серед тих, для кого рідна російська мова, таких лише троє з десяти, а чверть взагалі проголосували б проти» [19: 11]. Такі результати дають підстави зробити висновок, що українськомовні громадяни довіряють російській пропаганді значно менше, оскільки в них немає жодних причин сприймати її як «рідну» [13].

Ідеологічні розмежування в суспільстві в період війни у творі найбільш помітні в діалогах персонажів та в описах акцій протесту. Тут роль мовних засобів самовизначення та ідентифікації інших виконують присвійні та особові займенники *свій, наш, ваш, ми, вони* та лексичні одиниці, які вказують на спорідненість чи ворожість поглядів, політичні орієнтири, світоглядні переконання, чітко окреслюючи опозицію «свій — чужий». За словами О. Селіванової, в основі такої опозиції лежить архаїчне аксіологічне протиставлення в свідомості людини «свого» як позитивного та безпечного і «чужого» як негативного та небезпечного [17: 27]. Ось як героїня описує проукраїнський мітинг у Донецьку (тут і далі курсив наш. — І. Р.): «*Наших* зійшлося чимало» [4: 58]; «...*ми* були щасливі у цій колотнечі... Подивіться лишень на “*ополченців*”, які через день штурмували то ОДА, то міську адміністрацію, на цю *убогу алкоголічну неміч, на наркоманів та бомжів* з усього міста, які *сповзлися* туди за своїми *грішними “трудоднями”* і порівняйте з *нашими людьми, світлими, розумними, сильними. Ми* підбадьорювали один одного в очікуванні того самого світанку, який обов'язково настане. Добро перемагає зло, так? *А ми були на світлій стороні...*» [4: 57]; «Підбігає, хапає мене за комір, як кошения, і буквально закидає під шатро *нашого прапора, у натовп до своїх*» [4: 54]; «Було вже темно, коли дісталася площі. І ще на підході зрозуміла, що все погано. Натовп *не наш, люди не наші*» [4: 62].

Такими ж маркерами ідентичності в часи війни є вітальні гасла, згадані на сторінках книги: «“Слава Новороссии!” — привітався Борисович.

“Храни Господь Донбасс!”» [4: 136]; «“Слава Укра...” Важка рука заткнула рота, і я захлинулася криком» [4: 174].

Показовим у творі з погляду самовизначення персонажів є діалог «доці» з Мариною, колишньою працівницею їхньої фірми. Розмова відбулася дорогою до аеропорту, куди на прохання Марини вони прямували разом, щоб забрати зі стоянки її машину. «“А хто твоя контактна особа? З ким домовлялася? — Та один, з української сторони”. І я пригальмувала. Це нюанс, але *наші* — тобто *дійсно свої* — не називали армію “українською”. Вона *для нас* просто армія, без уточнення. Так повелося, що у нас “*бійці*” і “*солдати*”, у сепаратистів “*ребята*”, “*мальчіки*” і ще добрий десяток епітетів. [...] “А з другою стороною зв’язувалася? — З ДНР? Там складніше, та сьогодні вони порозбігалися, нема нікого... — Послухай, а я тебе так і не запитала. А як ти ставишся до останніх подій? — Тобто? — До того, що відбувається у місті. Ти яку сторону підтримуєш? — Ніяку. Я думаю, одні і другі загналися, накосячили. Хай політики між собою розбираються, а до нас не лізуть... — Ти не думаєш, що це війна? Що на нас напали? — Та яка там війна? З ким? Проти кого? Україна буде воювати? Проти Росії? Це ж слон і моська, там тільки плюнуть — від нас мокрого місця не залишиться... Росіяни — хороші люди, і що, я маю на них кидатися, якщо там нагорі щось не поділили?» [4: 107]. Мовні деталі в наведеному уривку слугують своєрідним кодом, ідентифікатором «своїх» (як зазначено в тексті — «*дійсно своїх*») і «чужих», друзів і ворогів, засобом реалізації ідеологічного протиставлення на рівні персонажів — носіїв різних світоглядних поглядів.

Відповідно мовними актуалізаторами «своїх» у творі є позитивно конотовані лексеми та словосполучення «наші хлопці», «наші активісти», «бійці», «солдати», «армія», «гайдамаки», «партизани», «козаки» та ін. «Чужих» позначено лексичними одиницями з негативним конотативним забарвленням: «прибічники русского міра», «бойовики», «ополченці», «тітушки», «іхтамнет», «мальчіки», «ребята», «сепари», «сепаратисти», «бугаї у жаб’ячій уніформі» тощо. Ці мовні засоби, що функціонують і в реальній дійсності, у творі властиві рефлексіям та діалогам персонажів. Вони формують опозицію «свій — чужий» у свідомості героїв, сприяють вияву їхньої позиції та характеризують їхню комунікативну поведінку.

Об’єктивзації мовної свідомості головної героїні та її однодумців сприяють і міркування про вживання певних словесних одиниць, породжених збройною агресією Росії на Донбасі. Це стосується абревіатури «ДНР»: «...ми уникали абревіатури, якою з усіх російських телеканалів тепер називали нашу область. Здавалося, вимов оте “ди-ри” — і феномен, якого раніше не було, стане менш примарним, набуде сили, так, ніби кожне згадування виявляє і закріплює його на нашій стороні реальності» [4: 106]; «Я так і не звикла до думки, що абревіатура «ДНР» увійшла у наше життя. Іще вчора ніхто не чув про ці літери, не було ніякої «республіки», а сьогодні про неї говорять як про рівноправного учасника процесів» [4: 107]. Завдяки таким фрагментам розкриваються особливості

світосприйняття мовної особистості, відбувається її позиціонування на тлі важливих суспільних подій. Не сказати, не ословити щось — отже, не надати йому існування у своїй свідомості, не переконатися самому в його реальності. Окуповано частину України, але цей край залишається Україною як для «доці», так і для всіх патріотів. У цих рядках, хоч і не так виразно, як у наведеній вище цитаті, ще раз звучить ідея збереження цілісної України в серці та душі кожного, адже «Україна — це ти».

Отже, аналіз роману «Доця» Тамари Горіха Зерня, написаного з опертям на розповіді учасників подій, дав змогу дослідити характерні вияви мовної поведінки українців в умовах російсько-української війни, яка нині триває на Сході України. На підставі аналізу мовної поведінки героїв роману підтверджено тісний зв'язок між мовною та національною ідентичністю. Переважна російськомовність Донбасу є наслідком цілеспрямованої політики русифікації регіону за радянських часів, і саме мовний чинник став однією з причин успішної інформаційно-пропагандистської кампанії та збройної агресії Росії. За допомогою мовних стратегій, обраних автором, підкреслено, що війна на Донбасі йде насамперед за українську ідентичність. Мовна стійкість є характерною рисою комунікативної поведінки головної героїні твору, яка разом з однодумцями долучилася до боротьби на захист своєї країни. Мова постає засобом збереження власної ідентичності та маркером «свій — чужий», внутрішнім фактором, який засвідчує чітку позицію учасників описаних у романі подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бікова Н.М. Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 2006. 20 с.
2. Бурда Т. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 22 с.
3. Горіха Зерня Тамара. Від автора. *Горіха Зерня Тамара. Доця*. Київ, 2019. С. 2.
4. Горіха Зерня Тамара. *Доця*. Київ, 2019.
5. Дзюба І.М. Донецька рана України: історико-культурологічні есеї. Київ, 2015.
6. Індекс результативності російської пропаганди. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510&page=22> (дата звернення: 20.06.2020).
7. Масенко Л. Бандерофобія в російській пропаганді: історія і сучасність. *Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*. Київ, 2020. С. 33–36.
8. Масенко Л. Мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму. Поняття мовної стійкості. *Часопис «І»*. 2004. № 35. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-bilingv.htm> (дата звернення: 14.06.2020).
9. Масенко Л. Мовна стійкість і мовна стабільність. *Наукові записки НАУКМА*. Т. 20. Філологічні науки. Київ, 2002. С. 11–14.
10. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010.
11. Михальчук О. «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. *Мова і суспільство*. 2014. Вип. 5. С. 28–39.
12. Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови. *Портал мовної політики*. 22 липня 2015. URL: <http://language-policy.info/2015/07/orgyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-forumu-na-pidtrymku-ukrajinskoji-movy> (дата звернення: 15.05.2020).

13. Оснач С. Мовна складова гібридної війни. *Портал мовної політики*. 13 червня 2015. URL: <http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/> (дата звернення: 30.05.2020).
14. Підкуймуха Л.М. Мовностилістичні особливості фільму «Кіборги» А. Сеїтабласва. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 108–123.
15. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст.: короткий історичний нарис і уривки з джерел. Донецьк, 2003.
16. Потебня О. Мова, національність, денационалізація: статті і фрагменти. Упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельова. Нью-Йорк, 1992.
17. Селіванова О. Опозиція свій — чужий в етносвідомості: на матеріалі українських паремій. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 26–34.
18. Симоненко Т. Стимулювання студентів до українськомовної стійкості. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 1. С. 46–47.
19. Соколова С., Залізняк Г. Особливості сучасної мовної ситуації України у дзеркалі соціології та соціолінгвістики. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 3–19.
20. Ткаченко О.Б. До проблеми мовної стійкості (питання внутрішніх перешкод). *Мовознавство*. 1991. № 2. С. 14–18.
21. Ткаченко О.Б. Проблема мовної стійкості та її джерел. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 3–10. URL: https://national.org.ua/library/orest_tkaczenko.html (дата звернення: 10.05.2020).
22. У Росії заявили, що продовжуватимуть «захищати російськомовних». *Інформаційне агентство УНІАН*. 7 лютого 2020. URL: (дата звернення: 16.07.2020).
23. Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізношень: триптих про мову. *Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2-х кн.* Кн. 1. Мовознавство. Упор. Л. Масенко. Київ, 2008. С. 280–333. URL: <https://r2u.org.ua/node/111> (дата звернення: 11.06.2020).
24. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці, 1998.
25. Pidkuimukha L., Trach N. “Us” versus “Them”: the Image of Self and Other in Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature about the Ongoing Russian-Ukrainian War. *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Ч. I. За ред. Г. Мацюк, І. Митнік, О. Навікової. Варшава — Львів — Мюнхен. Lublin, 2019. С. 131–147.

REFERENCES

1. Bikova, N.M. (2006). Language behavior types in multilingual situation: abstract diss. ... Cand. philol. Sciences: 10.02.15. 20 p. Kyiv (in Ukr.).
2. Burda, T. (2002). Language behavior of personality in the conditions of Ukrainian-Russian bilingualism (Kyiv youth environment): abstract diss. ... Cand. philol. Sciences: 10.02.01. 22 p. Kyiv (in Ukr.).
3. Gorikha Zernia, Tamara (2019). From the author. *Gorikha Zernia. Tamara. Daughter*. P. 2. Kyiv (in Ukr.).
4. Gorikha Zernia, Tamara (2019). *Daughter*. Kyiv (in Ukr.).
5. Dziuba, I.M. (2015). *Donetsk wound of Ukraine: Historical and cultural essays*. Kyiv (in Ukr.).
6. Efficiency Index of Russian propaganda. *Kyiv International Institute of Sociology*. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=510&page=22> (Accessed: 20.06.2020) (in Ukr.).
7. Masenko, L. (2020). Phobia of Bandera in Russian propaganda: history and today. *Masenko, L. Conflict of languages and identities in post-Soviet Ukraine*. P. 33–36. Kyiv (in Ukr.).
8. Masenko, L. (2004). Individual language behavior in a situation of bilingualism. The concept of language perseverance. “*Yi*” magazine, 35. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-bilingv.htm> (Accessed: 14.06.2020) (in Ukr.).
9. Masenko, L. (2002). Language firmness and language stability. *Scientific Notes of NaUKMA*. Vol. 20. Philological sciences. P. 11–14. Kyiv (in Ukr.).
10. Masenko, L. (2010). *Essays on sociolinguistics*. Kyiv (in Ukr.).
11. Mykhalchuk, O. (2014). “Language behavior” as a category of Ukrainian sociolinguistics. *Language and society*, 5, 28–39 (in Ukr.).

12. The resolution of the International Forum in support of the Ukrainian language was published (2015). *The Language Policy Portal*. July 22. URL: <http://language-policy.info/2015/07/oprylyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-foruma-na-pidtrymku-ukrajinskoji-movy> (Accessed: 15.05.2020) (in Ukr.).
13. Osnach, S. (2015). Language component of hybrid war. *The Language Policy Portal*. June 13. URL: <http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/> (Accessed: 30.05.2020) (in Ukr.).
14. Pidkuimukha, L.M. (2019). The linguistic and stylistic features of the film “Cyborgs” by A. Seit-
ablaiev. *Ukrainian language*, 3, 108–123 (in Ukr.).
15. Pirko, V.O. (2003). Settlement of Donetsk region in the 16–18 centuries: Brief historical essay and excerpts from the sources. Donetsk (in Ukr.).
16. Potebnia, O. (1992). Language, nationality, denationalization: articles and and fragments. Arrangement of and introduction by Yu. Sheveliov. New York (in Ukr.).
17. Selivanova, O. (2005). Friend-or-foe opposition in the ethnic consciousness: on the material of Ukrainian paremias. *Movoznavstvo*, 1, 26–34 (in Ukr.).
18. Symonenko, T. (2004). Stimulating students to Ukrainian-language perseverance. *Ukrainian Language and Literature at School*, 1, 46–47 (in Ukr.).
19. Sokolova, S., Zalizniak, H. (2018). Peculiarities of the contemporary linguistic situation of Ukraine in the reflection of sociology and sociolinguistics. *Ukrainian language*, 2, 3–19 (in Ukr.).
20. Tkachenko, O.B. (1991). To the problem of language perseverance (issues of internal barriers). *Movoznavstvo*, 2, 14–18 (in Ukr.).
21. Tkachenko, O.B. (1990). The problem of language perseverance and its sources. *Movoznavstvo*, 4, 3–10. URL: https://national.org.ua/library/orest_tkaczenko.html (Accessed: 10.05.2020) (in Ukr.).
22. Russia declared to continue “protecting Russian-speaking” (2020). *UNIAN News Agency*. February 7. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/10863920-u-rosiji-zayavili-shcho-prodov-zhuvatimut-zahishchati-rosiyskomovnih.html> (Accessed: 16.07.2020) (in Ukr.).
23. Sheveliov, Yu. (2008). So we were taught the correct pronunciation: a triptych about language. *Sheveliov, Yu. Selected works: in 2 books. Book 1. Linguistics*. L. Masenko (compil.) P. 280–333. Kyiv. URL: <https://r2u.org.ua/node/111> (Accessed: 11.06.2020) (in Ukr.).
24. Sheveliov, Yu. (1998). Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941): State and status. Chernivtsi (in Ukr.).
25. Pidkuimukha, L., Trach, N. (2019). “Us” versus “Them”: the Image of Self and Other in Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature about the Ongoing Russian-Ukrainian War. *Language in Society: Semantics, Syntax, Pragmatics*. Part I. Ed. by H. Matsiuk, I. Mytnik, O. Novikova. Warsaw — Lviv — Munich. P. 131–147. Lublin (in Eng.).

Статтю отримано 26.06.2020

Inna Renchka, PhD, Candidate of Science in Philology,
Senior Lecturer at the Ukrainian Language Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy
2 Skovoroda St., Kyiv 04070, Ukraine
E-mail: irenychka2007@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5568-7941>

LANGUAGE BEHAVIOR AND LANGUAGE FIRMNESS OF UKRAINIANS
UNDER RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (AFTER THE NOVEL “DAUGHTER”
BY TAMARA GORIKHA ZERNIA)

The Russian-Ukrainian military conflict in Donbas region exacerbated and highlighted the problems of linguistic, national, cultural and civic identity, language behavior and language firmness during the war, when the Ukrainian language becomes not only a means of communication but also a means of preserving identity and resistance to the language of conquerors. An important source for studying these issues and some of their aspects are literature and art works dedicated to the events in Eastern Ukraine.

The purpose of the article is to attempt to characterize the language behavior of Ukrainians under the Russian-Ukrainian war in Eastern Ukraine, to identify the examples of the language firmness and to determine the reasons that influence on the choice of language code under mentioned circumstances, based on the materials of a contemporary literary work.

The article uses descriptive and contextual-interpretive methods to describe and analyze the material of the study as well as to summarize the results.

The study is based on a novel by the writer and volunteer Tamara Gorikha Zernia (the real name of the author is Tamara Duda) “Daughter”, which reproduces the events of spring and summer 2014 — the beginning of the war and the occupation of a part of Donbass region. The plot is based on true stories that happened to real people, as well as the testimonies of eyewitnesses and participants in the events.

The analysis of the novel “Daughter” by Tamara Gorikha Zernia made it possible to study the characteristic manifestations of the language behavior of Ukrainians under the Russian-Ukrainian war. The predominant Russian-speaking of Donbass is the result of a purposeful Russification policy of the region during the Soviet era, and it was the language factor that became one of the reasons for the success of the Russia’s information and propaganda campaign and armed aggression. The work reflects the perception by Donetsk residents of the Ukrainian language, Ukraine, Ukrainian national tradition, which is far from being unambiguous. At the same time, with the help of appropriate language strategies chosen by the author, it is emphasized that the war in Donbass region is primarily for Ukrainian identity. Language firmness is a characteristic feature of the communicative behavior of the main character of the work, who together with the like-minded people joined the struggle to defend their country. Language is presented as a means of preserving one’s own identity as well as the “friend-or-foe” marker, an internal factor that clearly identifies the position of the participants in the events described in the novel.

Keywords: *language behavior, language firmness, Donbass region, Russification, language and national identification, “friend-or-foe” opposition, information aggression.*